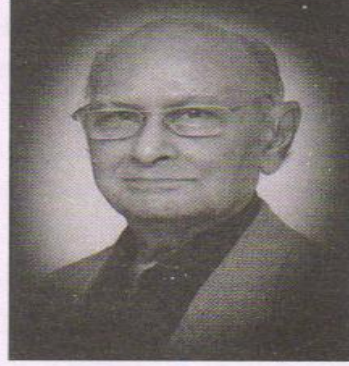

માતૃભાષાના અનન્ય ચાહક

બે મહિના પૂર્વે એકાણુ વર્ષના શ્રી રતિભાઈ ચંદરયાને મુંબઈના એમના નિવાસસ્થાને 'સુધાકર'માં મળવા ગયો, ત્યારે એમનો માતૃભાષા ગુજરાતી પ્રત્યેનો પ્રેમ જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યો.

એ સમયે બધિરતાને કારણે એ બંને કાને સહેજે સાંભળી શકતા નહીં. લગભગ એકાંતરે દિવસે ડાયાલિસિસ કરાવવું પડે. આંખે એટલી ઝાંખપ આવેલી કે પુસ્તકના અક્ષરો વાંચવા અશક્ય, પણ એમનો ભાષાપ્રેમ એટલો જ અદમ્ય. આવી સ્થિતિમાં પણ દુનિયા આખી સાથે ઈ-મેઇલથી સંપર્ક રાખે. શારીરિક મુશ્કેલીઓની ક્યારેય ફરિયાદ નહીં. ચહેરા પર કદી ઉદાસીનતા નહીં.

શ્રી રતિભાઈ ચંદરયા

એમને મળ્યો ત્યારે એમનું પહેલું વાક્ય હતું, 'ગુજરાતી લેક્સિકોનની મુલાકાત લેનારની સંખ્યા બે કરોડ અને સોળ લાખને આંબી ગઈ છે.'

ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીના ચેરમેન અને ગુજરાતી લેક્સિકોનના પ્રણેતા ઉદ્યોગપતિ શ્રી રતિભાઈ ચંદરયાનો જન્મ ૧૯૨૨ની ૨૪મી ઓક્ટોબરે કેનિયામાં થયો. તેમનું નિધન ૨૦૧૩ની ૧૩મી ઓક્ટોબરે મુંબઈમાં થયું. યોગાનુયોગ એવો કે એમની જન્મતિથિ અને મૃત્યુતિથિ બંને વિજયાદશમીના દિવસે. એમના જીવનનાં સૌથી સુખદ સંભારણાં પણ એમનાં પત્ની વિજયાલક્ષ્મીબેન સાથે.

ચંદરયા પરિવારની વિશેષતા એ કે આજે સમગ્ર વિશ્વમાં કેટલાય દેશોમાં એમના ૩૫૦થી વધુ ઉદ્યોગો ચાલે, પરંતુ સમગ્ર કુટુંબ એકસૂત્રે રહીને વ્યાપાર કરે. સંયુક્ત કુટુંબની સુવાસ જળવાઈ રહે તે માટે સહુ સાથે મળીને સંશોધનો કરે અને વિશાળ પરિવાર એ પ્રમાણે રહે. વર્ષમાં એક કે બે વખત દુનિયાભરમાંથી બધા પરિવારજનો એકત્રિત થાય. પરસ્પરના જીવનની અને વ્યાપારની વાતો કરે. એકબીજાની મૂંઝવણ વ્યક્ત કરે અને વડીલોનું માર્ગદર્શન મેળવે. અહીં પાંચ-પાંચ પેઢી એક સાથે કામ કરતી હોય એવું દૃશ્ય જોવા મળે. શ્રી રતિભાઈ ચંદરયાની સાદાઈ એટલી કે કોઈને કલ્પના પણ ન આવે કે આ એક વિશાળ ઔદ્યોગિક સામ્રાજ્યના ચેરમેન છે. સવાલ એ જાગે કે એમને માતૃભાષા ગુજરાતી તરફ પ્રેમ જાગ્યો કઈ રીતે ?

માતૃભાષા ગુજરાતીમાં એમને વિશેષ શિક્ષણ લેવાની તક મળી નહીં. જામનગરના હાલાર વિસ્તારમાંથી પૂર્વ આફ્રિકા ગયેલા સાહસિકોમાંના એક ઉદ્યોગ-સાહસિક તે શ્રી વિશ્વવિહાર © નવેમ્બર ૨૦૧૩

રતિભાઈ ચંદરયા. કેનિયાની પ્રાથમિક શાળામાં થોડું ઘણું ગુજરાતી શીખવા મળ્યું, પરંતુ બીજું વિશ્વયુદ્ધ આવી પહોંચતાં ૧૯૪૦માં ભારત પાછા ફરવું પડ્યું અને પછી છ વર્ષ સુધી ભારતમાં રહ્યા. દુનિયાના એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી કેટલાય દેશોમાં ઉદ્યોગ પથરાયેલો હોય, ત્યારે એના ચેરમેનના નસીબમાં પલાંઠી વાળીને કોઈ એક દેશમાં ઠરીઠામ થવાનું હોતું નથી. રતિભાઈ ભારતમાં હતા, ત્યારે એક જૂનું રેમિંગ્ટન ટાઇપરાઇટર લઈ આવ્યા અને તેના પર આવડે તેવું ગુજરાતી ટાઇપ કરવા લાગ્યા. ફરી સમય બદલાયો અને પાછા ઉદ્યોગ અર્થે કેનિયા ગયા. વળી ત્યાંથી સાહસિક ઉદ્યોગપતિની મજલ આગળ ચાલી અને લંડનમાં સ્થિર થયા.

બાળપણમાં જે માતૃભાષાએ ભાવનાઓનાં લાડ લડાવ્યાં હતાં, એ માતૃભાષાની ચાહના ફરી જાગી. યુવાની વીતી ગઈ હતી. આખી દુનિયા સાથે અંગ્રેજીમાં વ્યવહાર કર્યો હતો, પણ હૃદયમાં અવિરત રૂપે માતૃભાષાનો ધબકાર ગુંજતો હતો. ૬૦મા વર્ષે ફરી ગુજરાતી ટાઇપરાઇટર હાથમાં લઈને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. બન્યું એવું કે ગુજરાતી ટાઇપ કરતાં આંગણાં દુઃખવા લાગ્યાં. એવામાં બજારમાં ઇલેક્ટ્રોનિક ટાઇપરાઇટર આવ્યાં. એમણે વિચાર્યું કે ગુજરાતી ઇલેક્ટ્રોનિક ટાઇપરાઇટર મળે તો કેવું સારું. આને માટે સ્વીડન અને જર્મનીની મોટી મોટી કંપનીઓ સાથે સંપર્ક કર્યો, પરંતુ પરિણામ શૂન્ય આવ્યું.

માતૃભાષાની ચાહના એટલી કે પોતાની પ્રત્યેક નિષ્ફળતાને સફળતાના લક્ષની પ્રાપ્તિ માટેનું સોપાન માનતા હતા. હાર્યા-થાક્યા વિના સતત પ્રયત્નો કરતા જ રહ્યા. એવામાં કમ્પ્યુટરનો ઉદય થતાં એમની ઇચ્છાનો દીપ પ્રજ્વલી ઊઠ્યો. એમણે ગુજરાતી ફોન્ટ બનાવે તેવી કંપનીની ખોજ આદરી. નિષ્ણાતો સાથે વાટાઘાટો કરી. ઍપલ મેકિનટોજ, ભારતની આઇ.બી.એમ. અને બીજી બે કમ્પ્યુટર કંપનીઓનો સંપર્ક કર્યો, પણ ગુજરાતી ભાષાના ફોન્ટની બાબતમાં સફળતા ન મળી. એક ફેન્ય બહેને ગુજરાતી ફોન્ટ તો બનાવી આપ્યા, પરંતુ ખૂટતા જોડાક્ષરો મળ્યા નહીં. વળી પાછી એક નિષ્ફળતા અને વળી પાછી નવી આશા. રતિભાઈને જાણ થઈ કે ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર મધુ રાય પાસે ગુજરાતી ફોન્ટ છે અને તે પ્રાપ્ત થતાં રતિભાઈનું કામ સરળતાથી ચાલવા લાગ્યું.

એ સમયે એક નવો વિચાર જાગ્યો. કમ્પ્યુટર પર રતિભાઈ ગુજરાતીમાં લખે, તેમાં જોડણીની ક્ષતિ રહી જતી હતી. એમણે વિચાર્યું કે ગુજરાતી સ્પેલ-ચેકર હોય તો કેટલું સારું. આને માટે વિશ્વવિખ્યાત કંપનીઓ સાથે વાટાઘાટ કરી. સામયિકોમાં લેખો લખ્યા. હિંદી ભાષામાં રસ લેતા અધ્યાપકોનો સંપર્ક સાધ્યો. અરેબિક ભાષા માટે એક ફેંચ નિષ્ણાતે બનાવેલી સ્પેલચેકરની વાત સાંભળી, તો ત્યાં પણ પહોંચી ગયા ! અમેરિકામાં ઍપલ મેકિનટોજ સાથે મુલાકાત ગોઠવી, પરંતુ ક્યાંય મેળ પડ્યો નહીં. ઍપલ મેકિનટોજ

કંપનીમાં કામ કરતા એક ગુજરાતી સ્વજને પણ સલાહ આપી કે તમારો સમય ફોગટ નહીં બગાડો. લેંગ્વેજ અને સ્ક્રીપ્ટ વિભાગનાં નિષ્ણાત મહિલાને એમણે એ વાત ઠસાવી કે વિદેશમાં વસતા ગુજરાતીઓનાં સંતાનોને ગુજરાતી શીખવવું સરળ બને તે માટે અમે આ મહેનત કરીએ છીએ. એમણે આ વિષયમાં સલાહ આપી. થોડાં સોફ્ટવેર ખરીદ્યાં, પણ સફળતા ન મળી. પોતાના વ્યવસાયને કારણે રતિભાઈને ટોરેન્ટો, સિંગાપોર, નાઇરોબી અને મુંબઈ — એમ એકથી બીજા શહેરમાં જવું પડતું હતું. આથી કોઈ કંપનીનો આધાર રાખવાને બદલે સ્વપુરુષાર્થથી કાર્ય સિદ્ધ કરવા નિરધાર કર્યો અને એમણે પોતે સ્પેલચેકર બનાવ્યું. નવું મધરબોર્ડ વસાવ્યું અને મુંબઈમાં બે ભાઈઓને સાથે રાખીને કામ શરૂ કર્યું. અંતે સ્પેલચેકર તૈયાર થયું. આ સઘળાને અંતે તૈયાર થયો ગુજરાતી લેક્સિકોન.

આજે આ ગુજરાતી લેક્સિકોન પર પિસ્તાળીસ લાખથી વધુ શબ્દો મળે છે. અન્ય કોઈપણ ભારતીય ભાષામાં આવો વિરાટ ડિજિટલ કોશ સર્જાયો નથી. અનેક દેશના લોકોને એ જુદા જુદા પ્રકારે ઉપયોગમાં આવે છે. એમાં ગુજરાતી સરસ સ્પેલ ચેકર છે. રોજ પાંચથી છ હજાર વ્યક્તિઓ ગુજરાતી ભાષામાં શબ્દો મેળવવા માટે લેક્સિકોનનો ઉપયોગ કરે છે. અત્યાર સુધી ૨,૫૦,૩૮,૪૭૨ જેટલી (અઢી કરોડથી વધુ) વખત આનો ઉપયોગ થયો છે.

લેક્સિકોન એટલે માત્ર શબ્દકોશ નહીં, પણ વૈવિધ્યસભર કોશોને એણે આવરી લીધા છે. એટલે કે શબ્દકોશ ઉપરાંત ૪૮,૮૦૫ શબ્દો ધરાવતો ગુજરાતી-અંગ્રેજી શબ્દકોશ, ૬૫,૧૪૮ શબ્દોવાળો અંગ્રેજી, ગુજરાતી શબ્દકોશ, ૩૬,૧૮૭ શબ્દો ધરાવતો હિંદી-ગુજરાતી શબ્દકોશ જેવા શબ્દકોશો કમ્પ્યુટરની એક 'ક્લિક' પર પ્રાપ્ત થાય છે. સંસ્કૃત-ગુજરાતી, ઉર્દૂ-ગુજરાતી, મરાઠી-ગુજરાતી જેવા શબ્દકોશો મૂકાઈ રહ્યા છે, તો સાથે કાયદાકીય શબ્દકોશ અને તબીબીશાસ્ત્રનો શબ્દકોશ પણ મળશે. આજે ગ્લોબલાઇઝેશનના યુગમાં વિશ્વની ભાષાઓ શીખવાની જરૂરી બની છે અને તેથી ગ્લોબલ લેક્સિકોનમાં ગુજરાતી-જાપાની અને ગુજરાતી-ચાઈનીઝ શબ્દોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ગુજરાતી-ગુજરાતી શબ્દકોશમાં ૨,૮૩,૦૦૦ કરતાં વધુ શબ્દો છે. ગુજરાતી રૂઢિપ્રયોગ, કહેવતકોશ, વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો, પર્યાયવાચી શબ્દો, શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ વગેરે મળે છે, તો પક્ષી અને વનસ્પતિ વિષયક શબ્દકોશ પણ અહીં સામેલ છે. વળી દુનિયાના કોઈપણ સ્થળેથી કેટલા લોકો ગુજરાતી લેક્સિકોનનો ઉપયોગ કરે છે તે પણ જાણી શકાય તેવી ટેકનોલોજી છે.

જો તમે કોઈ શબ્દ લખો અને જોડણી ખોટી હોય કે શબ્દ ખોટો લખ્યો હોય, તો તે પણ જાણી શકાય છે. ઉખાણાં અને સામાન્ય જ્ઞાનના પ્રશ્નો, કૉસવર્ડ અને ક્વિક ક્વિઝ

મળે છે એટલે કે ગુજરાતી ભાષાનો આખોય શબ્દસાગર અહીં યુનિકોડમાં એકઠો કરવામાં આવ્યો છે. વળી જનસમૂહમાં પ્રચલિત હોય તેવા શબ્દો પણ શોધવામાં આવ્યા અને લોકભાગીદારીથી ૯૩૦ જેટલા શબ્દોનો લોકકોશ એકઠો કરવામાં આવ્યો છે.

એક જમાનામાં ગુજરાતી શબ્દકોશને માટે ભગવદ્ગોમંડળનો મહિમા હતો. એમાં ૨ લાખ અને ૮૧ હજાર શબ્દોની ૮ લાખ અને ૨૨ હજાર શબ્દોમાં સમજ આપવામાં આવી. એ ભગવદ્ગોમંડળ હવે ગુજરાતી લેક્સિકોન દ્વારા ડિજિટલ સ્વરૂપમાં મૂકવામાં આવ્યું.

આજના સમયમાં ફેસબૂક, ટ્વીટર, યુ-ટ્યૂબ, ગૂગલ પ્લસ વગેરેનો બહોળો ઉપયોગ થાય છે. એના દ્વારા પણ ગુજરાતી લેક્સિકોન ગુજરાતી ભાષાનો અવિરત પ્રચાર કરે છે. એને વિવિધ મોબાઇલ એપ્લિકેશન, આઇ ફોન, બ્લેકબેરી અને એન્ડ્રોઇડ પ્લેટફોર્મ ધરાવતા ફોનમાં પણ કાર્ય કરી શકશે. ભારતની અન્ય કોઈ ભાષામાં એનો શબ્દકોશ આટલી સમૃદ્ધિ સાથે ડિજિટલ સ્વરૂપમાં ઉપલબ્ધ નથી. માતૃભાષાપ્રેમી રતિલાલ ચંદરયાએ આધુનિક ટેકનોલોજીમાં ગુજરાતી ભાષાના એકેએક શબ્દનો સમાવેશ કર્યો છે.

આમ તો રતિભાઈ સાથે છેલ્લાં ત્રીસેક વર્ષથી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીના ચેરમેન તરીકે ગાઢ સંબંધ. અમદાવાદ કે મુંબઈમાં અને પછી ઇંગ્લેન્ડ, ઇટાલી જેવા દેશોમાં એમની સાથે ફરવાનું બન્યું. આવનારી પેઢીને જૈન ધર્મનો વારસો, એનું શિક્ષણ અને એના કલા-સંસ્કાર મળી રહે, તે માટે તેઓ હંમેશાં ઉત્સુક રહેતા અને તેથી જ ૧૯૮૩માં લંડનમાં પ્રથમ ઇન્ટરનેશનલ જૈન કોન્ફરન્સ યોજાઈ, ત્યારે તેમણે ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીનું સ્વપ્ન સાકાર કરવાનું ધ્યેય રાખ્યું.

ભારતથી જૈનદર્શનના વિદ્વાનોને બોલાવીને ઇંગ્લેન્ડમાં એમનાં વ્યાખ્યાનોના પ્રવાસનું આયોજન કર્યું. એ પછી તો ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીની ઇંગ્લેન્ડ અને ભારતમાં ખૂબ ઝડપથી પ્રવૃત્તિઓ વિકસવા લાગી. એમના નેતૃત્વ હેઠળ પ્રિન્સ ફિલિપને ૧૯૮૯ની ૨૩મી ઓક્ટોબરે બર્કિંગહામ પેલેસમાં ‘જૈન ડેકલેરેશન ઓન નેચર’ અર્પણ કર્યું. ત્યારબાદ આચાર્ય ઉમાસ્વાતિજી રચિત ગ્રંથ ‘That Which Is - Tattvarthasutra’ના અંગ્રેજી ભાષાંતરનું પ્રકાશન, વિદેશની લાઇબ્રેરી અને મ્યુઝિયમોમાં રહેલી અમૂલ્ય હસ્તપ્રતોનું કેટલોગ, ૧૯૯૭માં ભારતમાં ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીનો પ્રારંભ, તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર સ્વામીની ગુજરાતી, હિંદી અને અંગ્રેજીમાં વીડિયો કેસેટ જેવાં અનેકવિધ કાર્યો એમની રાહબરી હેઠળ સફળપણે પૂર્ણ થયા.

વિક્ટોરિયા અને આલ્બર્ટ મ્યુઝિયમ દ્વારા ‘ધી પીસફૂલ લિબરેટર : જૈન આર્ટ ફોમ ઇન્ડિયા’ નામનું જૈનકલા-સ્થાપત્યનું સર્વપ્રથમ આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રદર્શન ૧૯૯૫ના

નવેમ્બરથી ૧૯૯૬ની ફેબ્રુઆરી સુધી યોજવામાં આવ્યું. ઇંગ્લેન્ડનાં મહારાણી અને ભારતના રાષ્ટ્રપતિ — બંને આ પ્રદર્શનના પેટ્રન ઇન ચીફ બન્યા અને ૫૫,૦૦૦ લોકોએ મુલાકાત લીધી, તેમાં પણ શ્રી રતિભાઈ ચંદરયાએ સંસ્થાના ચેરમેન તરીકે મહત્વની ભૂમિકા ભજવી હતી.

૧૯૯૩માં શિકાગોમાં યોજાયેલી પાર્લમેન્ટ ઓફ ધ વર્લ્ડ રિલિજિયન્સ, ૧૯૯૫ની ૧૫મી ફેબ્રુઆરીમાં વેટિકનમાં નામદાર પોપ જહોન(દ્વિતીય)ને મળવા ગયેલું જૈન ડેલિગેશન, ઇન્ટરફેઇથ મુવમેન્ટ અને બ્રિટનની પાર્લમેન્ટમાં 'અહિંસા દિવસ'ની ઉજવણી જેવાં અનેકવિધ કાર્યોમાં રતિભાઈ ચંદરયાએ આગવું નેતૃત્વ લઈને સંસ્થાને પ્રગતિની રાહ પર મૂકી દીધી. એનાં પ્રત્યેક આયોજનોમાં એમની સૂઝ, દીર્ઘદૃષ્ટિ અને વ્યવસ્થાશક્તિનો સંસ્થાને ઘણો મોટો લાભ મળ્યો.

આ રીતે વર્તમાન સમયમાં વિશ્વમાં જૈન ધર્મના પ્રસાર માટે અને આવતી પેઢીમાં ધર્મના સંસ્કાર માટે એમણે કરેલા પ્રયત્નો યાદગાર બની રહેશે. ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી જેવી સંસ્થાને શ્રી નેમુભાઈ ચંદરયા જેવા સાથીઓના સહયોગથી એમણે એક વૈશ્વિક સંસ્થા બનાવી દીધી.

શ્રી રતિભાઈ ચંદરયાનું મહાત્મા ગાંધી એવોર્ડ, ભારતીય વિદ્યાભવન, ઇન્ડિયન જીમખાના, જૈન સેન્ટર્સ, જૈન ફેલોશિપ સેન્ટર અને બીજી અનેક સામાજિક-ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય યોગદાન રહ્યું. એમણે ભારતીય વિદ્યાભવનની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્ય તરીકે ૧૯૭૨થી ૧૯૭૫ સુધી અમૂલ્ય સેવાઓ આપી. ઓશવાલ એસોસિયેશન, સંગમ એસોસિયેશન ઓફ એશિયન વિમેન, ઇન્ડિયન જીમખાના, યુ.કે.ના એસોસિયેશન ઓફ એશિયન્સ વગેરે સામાજિક તથા ધાર્મિક સંસ્થાઓના ટ્રસ્ટી કે ફાઉન્ડર ચેરમેન તરીકે રતિભાઈ ચંદરયાનું અનન્ય યોગદાન રહ્યું.

ગુજરાત એના આ પનોતા પુત્રને યાદ કરશે એમની ભારતીય સંસ્કારની યાદના માટે અને એમના અનન્ય માતૃભાષાપ્રેમ કાજે.

— કુમારપાળ દેસાઈ

વાચકમિત્રોને

છેલ્લાં પંદર વર્ષથી 'વિશ્વવિહાર' આપને મળે છે. આપને તે રુચ્યું હોય અને ઉપયોગી લાગ્યું હોય તો તેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫૦નું મ. ઓ. ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, રમેશપાર્કની બાજુમાં, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ — ૩૮૦ ૦૧૩ — એ સરનામે મોકલશો. બે, ત્રણ, ચાર કે પાંચ વર્ષનું લવાજમ પણ એકસાથે ભરી શકાશે. ડ્રાફ્ટ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના નામનો મોકલવો. □

વિશ્વવિહાર © નવેમ્બર ૨૦૧૩